

*Є.С.Буцикін,
аспірант, асистент кафедри
філософії філософського факультету
КНУ імені Тараса Шевченка*

АНТРОПОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПРАКТИЧНОЇ ОРІЄНТАЦІЇ

Філософська антропологія має на меті з'ясування неусувних засад етизації простору життя. Явище етизації розуміється як процес, внаслідок якого простір постає гетерогенним, тобто таким, що наділений неприхованою конститутивною констеляцією значущих об'єктів, на основі якої здійснюються подальші орієнтаційні розрізнення у світі. Зважаючи на це, етичні аналізи можуть розгортатися щонайменше на двох рівнях. По-перше, це – трансцендентальний рівень, що виражається питанням: «Як, взагалі щось можна сприйняти добрим?». По-друге – емпіричний рівень, у межах якого постає питання: «Яка поведінка має визнаватися доброю?». Дослідження, що розгортається в межах останнього, неминуче стикається з релятивністю нормативних експлікацій, які є їх наслідком, однак це правильно лише за відсутності метафізичної аргументації, тобто тоді, коли правильність або неправильність вчинку оцінюється стосовно до умов можливості самої практики як засад успішності потенційних дій. За таких обставин людина не послуговується правилами як імперативами, а безпосередньо здійснює їх в актуальній практичній ситуації або переживає як іманентні практики блага. Відповідно, кожна ситуація має незалежні правила свого успішного розв'язання, а взаємовідношення переходу від ситуації до ситуації не проблематизується. Відтак ситуації вбивства, крадіжки, брехні, шахрайства, пригнічення іншого мають внутрішні умови успішності (якщо її розуміти як відповідність здійсненого формі виконання практичної ситуації), які неможливо морально заперечити. Таким чином, започатковані Томасом Ренчем аналізи рис фундаментальної та практичної ситуації людського буття мають бути доповнені з'ясуванням засад їх моральної інтерпретації.

Метою статті є з'ясування фундаментальних переживань простору життя як джерела первинних орієнтаційних метафор. Відповідно

до мети дослідження постають такі завдання: на матеріалах філософської антропології Отто Больнова дослідити просторове походження метафор внутрішнього та зовнішнього світу людини, широти, безконечності та обмеженості світів.

Головною відмінністю найближчого простору життя людини від інших просторів постає його неусувна гетерогенність, яка є наслідком тілесновлаштованого обживання людиною місця свого існування. Останнє змушує визнати, що простір життя, на відміну від абстрактного простору геометрії, має більш складну конституцію, адже він задається площиною, яка відповідає земній тверді, та перпендикуляром, що є проекцією (забезпеченою гравітацією) вертикальної витягнутості людського тіла. Отже, простір життя людини має неусувну вертикаль та сукупність рівнозначних напрямів можливого розгортання дій. Це пов'язано з морфологічними особливостями людського тіла та зі специфікою їх моторного вияву, водночас із особливістю апарату зорового сприйняття, оскільки мовне розрізнення напрямів безпосередньо залежить від тілесного розміщення. Йдеться про вкорінену в тілесності конституцію людського простору. Натомість абстрактний простір геометрії задається перетином трьох рівнозначних променів, специфікація яких завжди має довільний характер. Більше того, вона завжди існує.

Конституція просторів, в межах яких розгортається практика, безпосередньо залежить від смислу дій, які плануються. Простір командної спортивної гри обмежений, якщо границя такої обмеженості варіюється додатковими фактами. За умови, що гра відбувається як тренувальна підготовка, її простір обмежений лише декількома метрами за межевою лінією майданчика. Це пов'язано з безпекою гравців та зі зручністю виконання елементів гри, наприклад аутів, кутових тощо. Натомість у ситуації офіційної гри простір змагання значно розширюється, зазвичай до глядацьких трибун, або ж навіть до помешкань телеглядачів, адже значущість спостерігачів для ігрового протистояння є очевидною. Передусім згадуване розширення залежить від наявності елементів, які конституують її простір, а не від статусу гри. Таким чином, навіть на тренуванні, за наявності глядачів, простір автоматично розширюється і змінює свій характер. Це свідчить про конституювання просторів життя як переживання констеляції помічених об'єктів, значущість яких визначається частково, але здебільшого загальнозначущим способом відповідно до

практичних завдань. Отже, простір, в межах якого дія прямує до свого успішного завершення, зазвичай передбачає як значущі лише деякі обставини. Це, вочевидь, залежить від засад успішності самої практики. Це вказує на те, що така редукція конституенцій простору, по-перше, є неусувно необхідною, по-друге, – такою, що створює розмаїття просторів існування людини. Проте жоден з них не може бути розширений до меж первинного простору безпосереднього відношення до життя. Поряд з тим основні розрізнення та метафори, які є засадничими для всіх просторів існування, мають своїм джерелом переживання первинних об'єктивних відношень у найближчому просторі пристосування, вони постають абстрактними символами пережитого.

Зазвичай, коли люди говорять про конкретний простір власних дій, вони використовують такі слова, як «відходити» та «повертатися». Так чи інакше, всі рухи у просторі нашого життя вочевидь можуть бути зведені до чергування цих двох понять [1, 56]. Незважаючи на те, що ці поняття передбачають конкретну точку відношення, місце, від якого ми віддаляємося і до якого ми наближаємося, людина зазвичай не усвідомлює як стале. Таким чином, завжди йдеться про деяке місце актуального перебування, у відношенні до якого застосовуються ці поняття [1, 56]. Нехай під час написання даної статті (за умови, що це вже відбувається протягом певного часу) я вирішую піти до іншої кімнати для того, щоб взяти необхідну книгу, отже, точкою відліку для мене буде місце моєї актуальної роботи, від якого я відлучаюся. Проте я можу продовжувати дослідження. Наприклад, під час відпустки я можу бути взагалі в іншому місті, скажімо, у готелі, у родичів або друзів. За цих обставин мій «відхід за книгою» поглинається необхідністю повернення до Києва, в якому я постійно проживаю. Больнов за подібної ситуації пише, що за будь-яких обставин оцінка «відходження» та «повертання» залежить від специфічної точки відліку, проте вона здатна змінюватися залежно від рівня розгляду сукупності здійсненого [1, 57]. Таким чином, відходження та повернення передбачає існування особливого центру, який є відправною точкою та місцем співвіднесення будь-яких наших дій. Таке місце ми зазвичай називаємо домом. Проте дім не може бути лише сукупністю стін, що обмежують ділянку простору, до якого ми належимо здебільшого випадково. Відомо, що люди здатні використовувати слово «дім» щодо

держави, галузі роботи чи зацікавленості або, характеризуючи розміщення поряд з конкретною особою, коли говорять: «З тобою я як удома». Вочевидь, дім є переживанням певної характерної сукупності просторових факторів. Такий стан можна назвати відчуттям захищеності, а місце – укриттям (Wohnung) [1, 58].

Укриття – це специфічний спосіб відношення людини та її помешкання. Навіть відношення з більш віддаленими просторами, такими, як місто, країна, насамкінець – укриттям, може бути, й планетою. (Цікаво, що за умови безконечного розширення галактика не може виступати укриттям, оскільки укриття – це завжди особливе відношення до взаєморозташування речей у кінцевому, замкнутому просторі. Вочевидь, саме через це у людини раз по раз виникає відчуття страху та самотності, якщо вона намагається уявити себе як точку в безконечному галактичному просторі.) Таким чином, укриття – це не просте зовнішнє відношення людини та предметів простору, що виражається у концепті розташування чи розміщення, але особливе задіяне відношення. Будь-яка практика є розмиканням укриття для того, щоб розширити його межі. Найбільш експлікованим таке розуміння укриття ми знаходимо у Моріса Мерло-Понті, який у понятті укриття схоплює характер загального відношення людини та всіх елементів світу, часу, простору та існування в цілому [1, 122].

Слово, яке використовує О.Больнов для вираження феномену укриття, етимологічно пов'язано з такими словосполученнями, як «перебувати на одному і тому самому місці» та «бути в спокої». Первинні значення укриття вказують на відображення значущості константності практичної ситуації зі зрозумілими, а головне – прогнозованими обставинами можливих дій. Найперше людина укривалася від деструктивних сил природи. Залежно від місця проживання, це могли бути дощі, крижані напливи, піски та вітри пустелі, тобто все, що так чи інакше могло змусити людину змінити місце свого розташування. Очевидно, що головна загроза тут постає для вже нажитих способів підтримання спільного життя у людській общині. Таким чином, первинні відношення укриття є проєкцією найпростіших дій закривання чи накривання себе від чогось загрозового, що спричиняє небезпеку для вже здобутого, звичного та зрозумілого. Таким є первинне відношення людини та небезпечного світу. Відповідно, більш пізні значення слова «укриття» є лише

нашаруваннями, частиною міфологічного простору, значущість яких забезпечується відтворенням первинного відношення людини та простору, в якому вона живе.

Отже, неусувне відношення укриття зумовлене фундаментальним фактом людської крихкості у житті та, перефразовуючи Арнольда Гелена, психологічною переважаністю людської психіки. Перше змушує людину обмежувати простір свого існування для власного убезпечення. Друге – випрацьовувати сталі форми взаємодії, які опосередковані в межах знайомих просторів. Важливою є та обставина, що позірна необмеженість запитів та можливостей сучасної людини зумовлена найбільшою за всю історію людства кількістю існуючих поряд зрозумілих та передбачуваних осіб. Проте, на нашу думку, первісна людина, укриття якої обмежувалося лише площиною невеликого поселення, була значно ближчою, ніж сучасна людина, до коректного розуміння свідомості іншого, оскільки уявлення останньої опосередковані стандартизованими візіями, експансія яких здійснюється невимовно вдало та швидко. Висловлюючись метафорично, дикунством є не вороже ставлення до всього прийдешнього, а нехтування конститутивною значущістю географії життя для конституювання людської свідомості.

Коли йдеться про укриття, всебічний розгляд цього феномену вимагає досліджувати окремі апартamenti, інтегровані у багатопверхову будівлю. За таких умов можна схопити варіативність застосування концепту укриття залежно від міцності функціонування інтерсуб'єктивного простору. Нехай конститутивним центром простору помешкання є дитина тринадцяти–п'ятнадцяти років. Мінімальним значенням змінної «укриття» постає окрема кімната, до якої тим чи іншим способом не можуть потрапити батьки. Розширення безпечного простору забезпечується налагодженням зв'язків із співмешканцями, яке супроводжується зростанням довіри, яка є необхідною для існування відношення укриття. Цей приклад є показовим, адже подальше розширення безпечного простору (у нашому випадку – простору життя дитини) не залежить від конститутивного центру, радше останній включається у більший та складніший сімейний простір як елемент. Таким чином, стосунки згадуваної дитини та загалу сусідів значуще опосередковані їхнім ставленням до сім'ї, до якої вона належить. Отже, якщо людина під час аргументації прийнятності здійсненого застосовує риторіку на кшталт

«що хочу, те і роблю, це мої справи», вона є задалегідь неефективною. Через те, що будь-яка дія передбачає укриття як своє тло, саме тому вона включає інших учасників спільного простору життя як конституюючі центри та суб'єкти гетерогенного простору. Це розуміння підвищує значущість Ренчевої трансцендентальної соціальності [3, 118–119–120]. Послуговуючись щоденною мовою, «для того, щоб порушувати правила, необхідно, щоб існували інші, які їм підкоряються». Парадоксально, але порушувати правила завжди безпечно для життя, адже наслідком будь-якого правопорушення у цивілізованому суспільстві є обмеження можливих практик. Проте ті, що залишаються дозволеними, мають всі ознаки відношення укриття, можливо, навіть більш відтінені, ніж зазвичай. Йдеться про ритмічність життя, значущість колективного, спільну мову тощо. Натомість відсутність укриття або його знищення спричиняє ставлення до оточуючих, яке для зручності може бути назване війною. Небезпека цього ставлення полягає у почуттях, що його супроводжують (страх, недовіра, ненависть тощо). Людина нездатна успішно діяти за таких умов, тому вона прагне подолати війну, але вона нездатна це здійснити самотужки, отже, потребує кооперації для того, щоб створити нове укриття, новий дім. Отже, «якщо ми відсторонено говоримо про «людину», яка потребує дому, ми не повинні думати в цьому контексті про індивідуальне людське буття. Як недостатньо однієї людини для того, щоб збудувати будинок, так само недостатньо однієї людини, щоб створити укриття. Укриття завжди вказує на множину тих, хто кривається» [1, 126].

Отже, можна говорити про укриття як про житло, що виконує важливу антропологічну функцію. Передусім, воно забезпечує виживання у ворожому світі та ґрунт для вирішення завдань, які так чи інакше можуть поставати перед людиною. Кожен потребує безпечного простору, миру, місця, що забезпечує можливість відступу з ворожого поля загрозованої боротьби, місця, з якого людина може повернутися до тих позицій, з яких починала, тобто йдеться про відновлення самототожності людського буття [1, 131]. Антропологічне з'ясування функціонування укриття вказує на просторову конституцію процесу самостановлення людини. Адже лише в укритті, лише маючи дім як специфічне відношення до світу, людина здатна сприйняти засадничу дихотомію внутрішнього і зовнішнього світів, що є метафорою від приватної та публічної сфери [1, 131].

Демаркаційна лінія цих просторів відповідає межі укриття, яка все ж не є фізичною межею конкретної будівлі, а радше умовною межею сфери поширення довірливих, зрозумілих та передбачуваних відношень. Таким чином, проблема, яку О. Больнов окреслює як феномен «бездомності» укриття, значною мірою відтінюється сучасною нам ситуацією відсутності постійного житла у великої кількості людей. Проте дійсна наявність факту регулярної зміни проживання великого загалу людей та відсутність житла у приватній власності не заперечує значущості укриття для успішного розгортання практик, але лише вносить історичні ситуаційні кореляти в конституцію забезпеченого простору. Значення цих корелятив також має бути досліджено.

Сучасна епоха може бути названа епохою підозри, тобто на позір зрозумілі мотиви того, що відбулося, піддаються критиці за наявності попередньої впевненості в існуванні прихованих, непомічених дієвих причин. Це спонукає критично підійти й до найближчих умов власної практики, тобто до самого людського укриття. Зважаючи на неусувну необхідність укриття для виживання, можемо зробити наступні експлікації. По-перше, цивілізованість індивіда, тобто залучення до процесу його самостановлення всієї європейської гуманітаристики, з необхідністю призводить до критичного налаштування щодо власного способу життя. По-друге, розуміння необхідності конституювання простору виживання вимагає визначити таку позицію неповною, якщо вона не передбачає нові відношення з ворожим світом, а лише руйнує старі. Отже, будь-які практики, що, висловлюючись щоденною мовою, лише «розбирають» укриття, суперечать фундаментальній фактичності людського життя, тому мають бути піддані сумніву як неуспішні. На теоретичному рівні Отто Больнов застосовує подібну аргументацію до теоретичних практик екзистенціальної філософії. Наслідком цього постає проект оптимістичного екзистенціалізму. На нашу думку, те, що ми назвали неминучим наслідком інтеграції індивіда в цивілізований світ, є тим самим, що ми розуміємо під інтеграцією індивіда у ситуаційний простір.

Важливо підкреслити, що тут аргументація послуговується саме поняттям ситуації, а не людської природи. Неспівмірність цих двох понять влучно помічає Ганна Арендт у праці «Становище людини», в якій вона розуміє ситуацію як сукупність конститутивно значущих та все ж випадкових фактів [2, 29–39]. Зважаючи на це,

ми маємо виходити з розуміння наявності багатьох фундаментальних ситуацій або, точніше, з відсутності єдиної ситуації. Незважаючи на слухність запропонованої Томасом Ренчем ідеї антропологічної універсальності [3, 254–255], ми маємо зазначити, що існують певні ситуаційні конституенції, які не дають можливості вийти на рівень аргументації доцільності чи недоцільності наявних життєвих орієнтувань у межах тієї чи іншої культури. Йдеться про те, що ми можемо погодитися з ідеєю, яка проголошує нашу епоху епохою підозри, що призводить до необхідності перегляду засад найближчого життєвого устрою, навіть окремої людини, проте це є лише ознака нашої цивілізації, яка може бути відсутня поза її межами. Зважаючи на розмаїття можливих процесів самостановлення людини в межах європейського життя, ми можемо говорити про наявність подібних утруднень навіть між найближчими людьми. Ця проблема є однією з найбільш значущих, оскільки, як ми вже зазначали, характер укриття забезпечує успішність розгортання практик. Отже, він не є приватною справою в межах глобального світу. Однак саме критика способу життя (неважливо, на чому вона ґрунтується) викликає найбільший спротив, особливо, якщо необхідність такої критики не іманентна ідентичності особи. Такий стан справ зумовлений, передусім, тим, що укриття завжди пов'язане з виживанням роду. Тому будь-який наступ на нього призводить до єднання його суб'єктів та до рішучої агресії проти джерела небезпеки.

Таким чином, має існувати засада легітимності перегляду характеру життя деякої спільноти. Такою засадою може бути лише залучення цієї спільноти до більш широкого життєвого простору, зробивши її, зрештою, своїм суб'єктом. Очевидно, що повна інтеграція чужих у відношенні одного до одного просторів (неважливо, хто виступає більш потужним) не є можливою. Отже, будь-які спроби легітимізувати вплив на орієнтаційні схеми вже посталих культур мають насильницький характер і можуть досягти успіху лише завдяки розтягнутому в часі інституціональному впливу на індивідів. Тобто лише після втрати особинами пам'яті про безпосередній досвід життя. Причому успішність змін залежить значною мірою від змін географічного опосередкування практик.

Ми схильні розуміти внутрішнє життя, яке, за М. Мерло-Понті, ототожнюється з внутрішнім мовленням, як схоплення у мовній жестикуляції характеру пережитого простору виживання [4].

Феноменологічною мовою ідентичність постає схопленням ретенційно-протенційної модифікації положення власного тіла у просторі. Це підтверджує думку, згідно з якою процес самостановлення має просторові передумови.

Отже, можна зробити певні висновки. По-перше, поняття «дім» пов'язане з феноменом укриття. Останнє розуміється як забезпечене місце пристосування в ситуації фундаментальної слабкості людини. Відчуття безпеки конституюється такими значущими діями: замиканням, обмеженням простору пристосування та усталенням практик, що розгортаються в його межах. Сталість здійсненого, передусім, забезпечується константною констеляцією об'єктів простору пристосування, що уможливує проходження практик «знайомими» шляхами. Слід зазначити, що описане можливо не лише завдяки інституціоналізації практик, значущість якої відома, але й вона сама спирається на тілесний досвід об'єктивного спротиву людському рухові.

По-друге, зважаючи на те, що укриття як найближче відношення до простору пристосування передбачає замкнутість та обмеженість безпечного простору, можемо говорити про розмаїття просторів життя людини. Культура, розглянута в межах аналізу компенсаторної антропології трансцендентального штибу, постає складним переплетенням просторів життя. Тим більше, що сама культура є складним простором життя, який філософська антропологія має розкласти на складові простори та дослідити переходи між просторами, що відрізняються за рівнем абстракції від безпосередньо пережитого. Там, де ці переходи були втрачені, філософська антропологія має їх відновити, ресакралізувати. Такого відновлення потребує, передусім, простір мови етики.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Bollnow O.F.* Human Space. Translated by Christine Shuttleworth. – London, 2011. – 319 с.
2. *Arendt H.* The Human Condition. – London, 1998. – 558 с.
3. *Ренч Т.* Конституція моральності. Трансцендентальна антропологія і практична філософія. – К., 2010. – 347 с.
4. *Merleau-Ponty M.* Phenomenology of perception. Translated from French by Colin Smith. – London, 1978. – 466 с.

Буцикін Є.С. Антропологічні засади практичної орієнтації.

В статті здійснюється спроба філософсько-антропологічного аналізу засад практичної орієнтації на основі трансцендентальної методології філософій Отто Больнова та Томаса Ренча. В межах з'ясування неусувних рис фундаментальної фактичності людського буття були виокремлені та проаналізовані феномени «укриття», «зовнішній» та «внутрішній» світи; далі вони були схоплені у понятті як первинні метафори від пережитого найближчого простору життя. Запропонована Томасом Ренчем ідея трансцендентальної соціальності була доповнена аналізом структури простору укриття для підтвердження інтерсуб'єктивної влаштованості людської практичної ситуації.

Ключові слова: трансцендентальна антропологія, практична орієнтація, простір укриття, антропологічні засади, зовнішній світ, внутрішній світ.

Буцыкин Е.С. Антропологические основания практической ориентации.

В статье предпринимается попытка философско-антропологического анализа оснований практической ориентации на основе трансцендентальной методологии философий Отто Больнова и Томаса Ренча. В рамках уяснения неустрашимых черт фундаментальной фактичности человеческого бытия были выделены и проанализированы феномены «укрытие», «внешний» и «внутренний» миры; дальше они были схвачены в понятии как первичные метафоры от пережитого ближайшего пространства жизни. Предложенная Томасом Ренчем идея трансцендентальной социальности была дополнена анализом структуры пространства укрытия для подтверждения интерсубъективной устроенности человеческой практической ситуации.

Ключевые слова: трансцендентальная антропология, практическая ориентация, пространство укрытия, антропологические основания, внешний мир, внутренний мир.

Butsykin I. Anthropological grounds of practical orientation.

The article attempts to analyze the philosophical and anthropological grounds of practical orientation based on the methodology by Otto Bollnow's and Thomas Rentsch's of transcendental philosophies. Within the transcendental attitude to clarify the fundamental features of human existence's factuality have been identified and analyzed the phenomenon of «dwelling», «outer» and «inner» worlds; hence they were grasp in the concept as a primary metaphor from the nearest living space experience. Proposed by Thomas Rentsch idea of transcendental sociality was supplemented by analysis of the of dwelling-space structureas argue the intersubjective constitution of human practical situation.

Key words: transcendental anthropology, Practical orientation, Dwelling-space, anthropological grounds, outer world, inner world.